

Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра теорії і практики початкової освіти

СУЧАСНА ОСВІТА: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Збірник наукових і науково-методичних праць

Випуск 3

Кривий Ріг
2011

– забезпечення в діяльності різновидів сюжетно-рольових функцій, виконуваних учнями;

– у характері організації діяльності не припускати таких помилок як нав'язування заходів учням і надмірне опікування класним колективом і окремими дітьми;

– побудова діяльності з урахуванням реалізації в них фізичних і моральних можливостей, потреб у спілкуванні та самоствердженні;

– систематичне контролювання виконання з використанням ефективних форм оцінки суспільно корисної діяльності, включаючи гласність, позитивну оцінку досягнутого, надання вчасної допомоги;

– включення дітей у працю разом з дорослими;

– урахування вікових особливостей дітей, індивідуальний підхід до них;

– організація такої діяльності, у якій можливе формування стійких особистісних інтересів.

Таким чином, соціалізація передбачає не тільки надання дітям простору для вільного вибору дій, оцінок, ставлень, але й забезпечення для них відчуття захищеності, що у більшості випадків обумовлюється особистістю дорослого, його способом життя, позицією, яку він займає у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гапон А. Соціально-педагогічні технології виховання: теоретичні основи і практика // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 2. – С. 108-116.
2. Голованова Н. Ф. Социализация школьников как явление педагогическое // Педагогіка. – 1998. – № 5. – С. 42-46.
3. Касярум Н. В. Формування громадської активності молодших школярів. – К.: Знання, 1987. – 48 с.
4. Сухомлинський В. А. Методика виховання колектива. – М.: Освіта, 1981. – 437 с.
5. Український педагогічний словник / За ред. Гончаренка С. К.: Либідь, 1997. – 431 с.

Олійник В. Ф.

канд. психол. наук, доцент кафедри психології та педагогічних технологій КДПУ

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДІТЕЙ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВСТУПУ В СЕРЕДНЮ ЛАНКУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розкривається проблема взаємозв'язку навчально-виховного процесу в початкових класах та в середній ланці шкільної освіти; висловлюється і аргументується думка про те, що повноцінний розвиток особистості підлітка можливий лише за умов досконалого знання педагогами особливостей психічного розвитку дитини на попередньому віковому етапі.

Ключові слова: психічний розвиток, особистість, вікові етапи розвитку, новоутворення віку, навчально-виховний процес, періодизація, психологічні ново-

утворення, соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, учбова діяльність, спілкування, свідомість, самосвідомість, самооцінка, внутрішній план дій, довільність, афект неадекватності, рефлексія, смисловий бар'єр.

Для того, щоб керувати психічним розвитком особистості на наступному віковому етапі і забезпечити його повноцінність, педагогу необхідно знати особливості розвитку дитини на попередньому етапі, тобто необхідно забезпечити наступність, зв'язок поетапного розвитку як у формуванні психічних процесів, так і у становленні особистості.

Кожний вік являє собою якісно особливий етап розвитку і характеризується багатьма змінами, що утворюють у сукупності структуру особистості дитини на даному віковому етапі. При переході від одного вікового періоду (етапу розвитку) до наступного виникають нові утворення, які не існували в попередні періоди, перебудовується і змінюється сам хід розвитку.

Особливості віку визначаються сукупністю багатьох умов – зовнішніх (спілкування з оточуючими, знання і способи їх засвоєння, діяльність та ін.) і внутрішніх (темперамент, характер, потреби і т. д.). Поєднання цих зовнішніх і внутрішніх умов і визначають особливості переходу до наступних вікових етапів.

Без вивчення і розуміння особливостей психічного розвитку дитини на кожному віковому етапі, готовності переходу її до наступного вікового етапу не можна реалізувати повноцінного навчання і виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема періодизації вікового розвитку та особливостей кожного періоду знайшли висвітлення в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних психологів. П. П. Блонський і Л. С. Виготський сформулювали положення про історичний характер вікових періодів психічного розвитку людини.

Л. С. Виготський зазначає, що від правильного вирішення проблеми вікової періодизації залежить стратегія побудови системи виховання і навчання [3]. В психології зроблено чимало спроб періодизувати психічний розвиток особистості (А. Валлон, Р. Заззо, З. Фрейд, В. Штерн, Е. Еріксон, Ж. Піаже, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін); але результати її виявилися досить розбіжними. Ця розбіжність зумовлена передусім різними розуміннями детермінації вікових ступенів цього процесу і критеріїв їх визначення. Спираючись на положення Л. С. Виготського про те, що вікова періодизація повинна ґрунтуватися на сутності самого процесу розвитку, психологами Л. С. Виготським, П. П. Блонським, О. М. Монт'євим, Д. Б. Ельконіним, В. В. Давидовим та ін. були виділені два основних принципи в підході до розвитку дитини: принцип історизму і принцип розвитку в діяльності. За цими критеріями вони розкрили якісну своєрідність кожного періоду розвитку дитини на основі поняття психологічного новоутворення, соціальної ситуації розвитку і провідного виду діяльності, що дає можливість будувати навчально-виховний процес на наступному етапі, враховуючи особливості розвитку дитини в попередній віковий період.

Метою нашої роботи і стало виявлення оптимальних умов організації навчально-виховного процесу в середній ланці шкільної освіти (підлітковий вік) на основі врахування психологічних особливостей розвитку дітей в молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зі вступом дитини до школи змінюється її соціальна ситуація розвитку, соціальна позиція особистості: вчорашній дошкільник стає учнем, членом шкільного і класного колективів, де слід дотримуватися нових норм поведінки, вміння підпорядковувати свої бажання новому розпорядку. Все це сприймається дитиною як певний переломний момент у житті.

Розвиток психіки молодших школярів відбувається, головним чином, на основі провідної для них діяльності – учіння. Своєрідність учбової діяльності полягає в тому, що її зміст в основному становлять наукові поняття та зумовлені ними узагальнені спроби розв'язання завдань. У зв'язку з цим, за словами О. В. Скрипченка [2], важливою проблемою для психологів, методистів і класоводів при формуванні змістового компоненту учіння молодших школярів є тривале утримання учнів на конкретному. Швидкий перехід до викладу абстрактного матеріалу призводить до нерозуміння та зубріння.

П. М. Якобсон зазначає, що школа в молодшого школяра спричиняє дуже багато нових видів переживань, яких не було в дошкільників. Це, зокрема, переживання, пов'язані із спілкуванням з ровесниками, вчителем, оцінка якого (похвала чи зауваження) є дуже значущими для учня.

Діти молодшого шкільного віку дуже емоційні, збудливі; у них ще недостатньо розвинена здатність довільно керувати собою, своєю поведінкою, своїми бажаннями. Поки ще їх поведінка підпорядковується більш безпосереднім бажанням, ніж свідомо поставленим цілям і прийнятими намірами.

Включаючись у навчальну роботу, діти поступово починають дотримуватися її вимог, а виконання цих вимог передбачає появу нових якостей психіки, відсутніх у дітей дошкільного віку. Успішне навчання дитини можливе лише у тому випадку, якщо вона буде вчитися керувати своєю увагою, сприйманням, пам'яттю. Поступово поняття «хочу» замінюється поняттям треба».

Щоб забезпечити входження в країну «треба», необхідно з перших днів шкільного життя дитини чітко і однозначно визначити вимоги до дитини, правила її поведінки, її обов'язки, розпорядок дня, дозволене і недозволене. А головне – з перших шкільних днів дитину необхідно правильно вчити вчитися. Тоді «треба» скоріше може поєднатися з «хочу». А між тим саме це часто випадає з поля зору вчителя. Дітей вчать різним предметам, але не завжди вчать тому, як треба засвоювати матеріал, як краще організовувати процес свого вчення вдома. Адже від цього залежить успіх дитини у навчанні, а значить, і задоволення своєю діяльністю, злиття «хочу» і «треба». Постійне дотримування таких «треба», управління своєю по-

ведінкою на основі заданих зразків сприяє розвитку у дитини довільності. Вона виявляється в умінні свідомо ставити мету діяльності, шукати і знаходити засоби її досягнення, переборюючи труднощі і перешкоди.

При виконанні завдань діти осмислюють і відшуковують найкращі шляхи їх виконання, планують порядок дій. Управління цим процесом з боку вчителя, контроль, а також самоконтроль і словесний звіт дитини про виконану роботу створюють сприятливі умови для формування у молодших школярів здатності для планування і виконання дії «про себе», у **внутрішньому плані**.

Необхідність розрізняти зразки міркувань і самостійні спроби їх будувати передбачає формування у молодших школярів уміння розглядати і оцінювати власні думки і дії, передбачати оцінку своєї діяльності і особистості в цілому з боку вчителя, товаришів. Це вміння лежить в основі рефлексії, якості, яка дозволяє розумно і об'єктивно аналізувати свої судження і вчинки з точки зору їх відповідності задуму і умовам діяльності.

Довільність, внутрішній план дії і рефлексія – основні новоутворення дитини молодшого дошкільного віку. Завдяки їм психіка молодшого школяра досягає такого рівня розвитку, який необхідний для подальшого навчання в середній школі, для нормального переходу в підлітковий період з його особливими можливостями і вимогами.

Від рівня сформованості внутрішнього плану дій і рефлексії (вміння оцінювати себе, свої вчинки, бачити себе очима інших) безпосередньо залежить становлення самооцінки і домагань особистості. Самооцінка формується поступово в процесі життя і діяльності людини під впливом двох основних факторів: оцінки оточуючих людей і порівняння результатів своєї діяльності з результатами діяльності інших людей, із зразком. Самооцінка у дітей далеко не завжди адекватна їх реальним досягненням і можливостям. Одні діти себе переоцінюють, інші недооцінюють, причому як недооцінка, так і переоцінка можуть стосуватися тільки окремих видів діяльності (наприклад, математики, музики), а можуть бути загальними, коли дитина самовпевнена або, навпаки, не впевнена в собі у всьому. Вивчення дітей із заниженою самооцінкою показало, що вони, як правило, не реалізують своїх можливостей, не досягають тих результатів, яких би вони могли досягти. Низький рівень домагань, що ґрунтується на заниженій самооцінці, суттєво гальмує розвиток особистості. Якщо ж дитина себе недооцінює, то цілком справедлива і об'єктивна оцінка дорослого починає здаватися їй несправедливою. Потреба зберегти високу самооцінку змушує такого учня не визнавати і не усвідомлювати своїх невдач і звинувачувати в них кого завгодно, крім себе: товариші погані, вчитель прискіпується. Це породжує у дитини негативний емоційний стан і часто порушує контакт між нею і дорослим, призводить до неслухняності, конфліктам, небажання вчитися.

Такий стан називається **афектом неадекватності**. Цей неприємний, важкий емоційний стан є наслідком завищених домагань, які не співпа-

діють з можливостями, тобто результатом того, що стійка самооцінка виявляється вищою, ніж реальні досягнення, ніж оцінка, яку людина отримує від інших. Афект неадекватності виконує певну захисну функцію: захищає людину від травмуючих її впливів, допомагає зберегти самооцінку, самоповагу. Такі стани зустрічаються інколи вже у молодших школярів. Але у цьому віці вони ще не стійкі і швидко проходять.

Зовсім інша справа – підлітки. У 5-7 класі афект неадекватності зустрічається значно частіше, причому не як короткий сполох, а як досить стійке утворення, як певне відношення до дійсності, а іноді і як риса особистості. Найчастіше афективні стани у підлітків виникають на ґрунті неуспішності. Як не дивно, особливо часто вони зустрічаються у здібних дітей, коли перші успіхи даються їм досить легко. Добре підготовленій до школи дитині на перших порах не доводиться багато працювати, долати труднощі, напружувати зусилля. Хороші оцінки стають звичними. Школяр інакше себе і не уявляє як тільки хорошим учнем. Якщо таку дитину не привчити працювати, не давати відповідно до її можливостей навчального навантаження, то до 5-6 класу учень знижує успішність, що зустрічається досить часто. Але діти не можуть знизити свою самооцінку, адже це в їх очах означає крах самоповаги. Абсолютно підсвідомо дитина чинить опір, намагаючись зберегти самооцінку. Виникає смисловий бар'єр між учнем і вчителем.

Афект неадекватності нерідко виникає у середньовстигаючих учнів, а особливо часто у слабких учнів із завищеною самооцінкою. Афект неадекватності може з'явитися і як наслідок незадоволення інших, крім навчальних, дуже важливих життєвих цінностей і домагань на повагу в колективі, на любов і визнання товаришів. Потреба в спілкуванні з однолітками, потреба бути прийнятим, визнаним особливо загострена саме у підлітковому віці.

Підлітки з афектом неадекватності – резерв правопорушників. І це має своє пояснення: постійне переживання незадоволеності, образи, почуття несправедливості спонукають до дії: мстити тим, хто образив, робити назло, шукати інше середовище, де тебе зрозуміють та оцінять, середовище, яке допоможе самоствердитися всупереч школі.

Таким чином, на основі даних психологічних досліджень можна стверджувати, що спочатку поведінка дитини регулюється зовнішніми факторами: оцінками і вимогами оточуючих, заохоченнями, покараннями, заборонами. З розвитком дитини, коли вона засвоює ці зовнішні вимоги і вони перетворюються в її внутрішні вимоги до самої себе, дитина починає все більше орієнтуватися на ці внутрішні вимоги. Але вони спонукають її до певної діяльності, поведінки не самої по собі, а через самооцінку – уявлення дитини про те, що вона може і чого не може, до чого здатна, а до чого не здатна.

У молодшому шкільному віці самооцінка ще не стає справжнім мотиваційним регулятором поведінки, але починаючи з підліткового віку, вона є найважливішим особистісним утворенням. І при наявності афекту

неадекватності, якщо його своєчасно не зняти, порушується подальший розвиток особистості.

Висновки.

1. Отже, психічний розвиток підлітка, його результативність залежить від сформованості новоутворень в молодшому шкільному віці.

2. На основі довільності психічних процесів та внутрішнього плану дій, які виявляються у молодшого школяра в умінні планувати свої дії, свідомо ставити цілі, досягати їх, керувати своєю поведінкою, формується найважливіше новоутворення підліткового віку – самосвідомість, яка характеризується передусім почуттям дорослості.

3. Задача педагога – вихователя не допустити при формуванні у підлітка такого компоненту самосвідомості, як самооцінка, негативного емоційного стану – афекту неадекватності.

4. Афект неадекватності може бути і наслідком не сформованості на межі початкової і середньої ланок шкільної освіти такого новоутворення, як рефлексія.

5. Недостатній розвиток цього новоутворення буде гальмувати у підлітковому віці провідного виду діяльності – спілкування, в результаті чого може бути ізоляція підлітка в колективі ровесників.

6. Як бачимо, без вивчення і розуміння соціальної ситуації розвитку дитини, переходу її від одного вікового етапу до іншого, ступеня готовності до такого переходу не можна намітити правильної стратегії навчання і виховання особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверин В. А. Психология детей и подростков / В. А. Аверин. – СПб: Изд-во В. А. Михайлова, 1998.
2. Вікова та педагогічна психологія: [навч. пос.] / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001.
3. Выготский Л. С. Проблема возраста: [собр. соч.] / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – Т.4
4. Мухина В. С. Возрастная психология: [учеб. для студ. вузов] / В. С. Мухина. – М.: Академия, 2002.
5. Психологічна енциклопедія / [автор – упорядник О. М. Степаов]. – К.: Академ-видав, 2006.
6. Райс Ф. Психология подростков и юношеского возраста/ Ф. Райс. – СПб. – Питер, 2000.